

*Anna Rudnik**

PRZEMOC WOBEC LUDZI STARYCH NA WSI. NA PRZYKŁADZIE BADAŃ W ŚRODOWISKACH WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA PODLASKIEGO

Streszczenie. Starość powszechnie kojarzona bywa z czasem odpoczynku i życiowym doświadczeniem. Niestety jak wynika z coraz częściej prowadzonych badań oraz raportów życie osób starszych nie zawsze bywa pełne spokoju i zrozumienia. Problemem, z którym boryka się niemały odsetek seniorów jest przemoc, która okazuje się być jedną z najważniejszych kwestii społecznych dzisiejszego świata. Zainteresowanie zjawiskiem agresji wobec osób starszych pojawiło się jednak dopiero pod koniec lat 70-tych i z początkiem lat 80-tych XX wieku, kiedy to po raz pierwszy rozpoznano ją, jako problem zdrowotny i społeczny. Sytuacja ta była efektem wzrastającej roli polityki społecznej i rosnącego zainteresowania przemocą domową.

Niniejsze opracowanie stanowi prezentację zjawiska przemocy wobec osób starszych zamieszkujących województwo podlaskie. W oparciu o zebrany materiał empiryczny przedstawione zostaną przejawy przemocy wobec osób starszych oraz jej sprawcy.

Badania prowadzone w trzech wybranych środowiskach wiejskich województwa podlaskiego ukazały, iż osoby starsze doznawały najczęściej nadużyć, zaniedbań oraz zachowań agresywnych w postaci klótni, znieważania i wyzwick oraz zabierania pieniędzy. Sprawcami przemocy wobec osób starszych były zaś najczęściej osoby najbliższe, czyli współmałżonek oraz dzieci. Uwagę zwraca także, iż aktów agresji wobec seniorów dopuszczały się osoby obce – głównie sąsiedzi i młodzież.

Słowa kluczowe: starość, ludzie starzy, przemoc wobec ludzi starych.

1. Wprowadzenie

Przemoc według Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) stanowi jedną z najważniejszych kwestii społecznych dzisiejszego świata. Codziennie bowiem z powodu zamierzonych aktów bezpośredniej, międzyludzkiej lub zbiorowej agresji umiera około 4400 osób na świecie. Wśród nich dzieci, opiekunowie, współmałżonkowie, partnerzy oraz osoby starsze. Ostatnia wspomniana grupa osób stała się obiektem zainteresowań dopiero pod koniec lat 70-tych i z początkiem lat 80-tych XX wieku, kiedy to przemoc wobec osób starszych po raz

* Uniwersytet w Białymstoku.

pierwszy rozpoznano, jako problem zdrowotny i społeczny. Sytuacja ta była efektem wzrastającej roli polityki społecznej i rosnącego zainteresowania przemocą domową.

Zdaniem WHO, mimo iż ostatnia dekada przyniosła wzrost zainteresowania problemem przemocy wobec osób starych, jako rosnącym problemem międzynarodowym, w wielu krajach jest zjawiskiem nowym, dopiero odkrywanym. Istotne znaczenie może mieć fakt, że nadużycia wobec osób starszych są trudne w oszacowaniu i stanowią problem niełatwy do rozpoznania. Okazuje się bowiem, że ofiary bojąc się reakcji napastnika i nie wierząc w skuteczność przeciwdziałania przemocy, rzadko zgłaszają stosowane wobec nich agresywne działania. Szacuje się, że tylko niewielka liczba aktów przemocy wobec osób starszych jest ujawniana.

P. B. Teaster, S. A. Lawrence i K. A. Cecil podkreślają, iż raporty wydawane w USA dotyczące przemocy wobec osób starszych w ciągu ostatnich 10 lat wskazują wzrost zjawiska o około 30% [Teaster, Lawrence, Cecil 2007]. Biorąc pod uwagę zjawisko starzenia się społeczeństw Europy, w tym Polski, i wzrost odsetka osób powyżej 60 roku życia, można przypuszczać, że zjawisko przemocy dotyka coraz większą ilość osób także w społeczeństwie polskim. Potwierdza to także WHO w „Światowym raporcie o przemocy i zdrowiu” z 2002 roku.

W Polsce problem przemocy wobec ludzi starych nie doczekał się do dnia dzisiejszego zbyt wielu opracowań i ujęć. W literaturze polskiej zauważa się ciągle niewystarczającą liczbę badań empirycznych związanych z problematyką nadużyć wobec najstarszego pokolenia, w tym wśród osób mieszkających na wsi. Dodatkowo brakuje analiz badających szczegółowo omawiane zagadnienie, które zwracałyby przy tym uwagę na wnikliwy opis poszczególnych cech zjawiska przemocy.

Problematyka podejmowana w niniejszym opracowaniu ma na celu opisanie zjawiska przemocy wobec ludzi starych zamieszkujących środowiska wiejskie. Prezentacja zachowań agresywnych dotyczyć będzie wybranych gmin wiejskich województwa podlaskiego takich jak: Krynki, Kleszczele i Zbójna. Wskazane do badania gminy zostały wybrane w taki sposób by reprezentowały trzy różniące się środowiska wiejskie pod względem kulturowym, religijnym a także położone w innych częściach województwa podlaskiego by zbadać różne uwarunkowania przemocy wobec najstarszego pokolenia.

2. Wyjaśnienia terminologiczne

Literatura polska przez długi okres nie definiowała pojęcia przemocy w odniesieniu do ludzi starszych, jako oddzielnej kategorii osób. M. Halicka wskazuje, iż w przypadku osób starszych w sposób szczególny zwracają uwagę takie

formy przemocy jak: zaniedbania i nadużycia [Halicka, Halicki, 2010; Halicka 1995]. Definicje tak ujmowanego problemu można było znaleźć w opracowaniach obcojęzycznych, bowiem przemoc wobec osób starszych po raz pierwszy opisano w 1975 roku brytyjskim czasopiśmie naukowym używając terminu *granny battering* (z ang. znęcanie się nad babcią/dziadkami). Natomiast pierwszym parlamentem, który podjął się analizy zagadnienia agresji wobec seniorów z perspektywy społecznej i politycznej był *United States Congress*. Działania te zapoczątkowały w latach 80. ubiegłego stulecia badania naukowe i kampanie rządowe na temat przemocy wobec osób starszych w wielu krajach na świecie (m.in. w Australii, Kanadzie, Chinach, Norwegii, Szwecji, Stanach Zjednoczonych), z czasem zyskując zainteresowanie kolejnych państw (m.in. Argentyny, Brazylii, Indii, Izraela, Japonii, Południowej Afryki, Wielkiej Brytanii i pozostałych państw Europy) [Krug, Dahlberg, Mercy, Zwi, Lozano, 2002].

Wskazać jednak należy, że wieloletnie, międzynarodowe doświadczenia w zakresie analizy i diagnozy przemocy wobec osób starszych nie przyniosły powszechnie uznawanej definicji omawianego zjawiska. Kontrowersje stale wzbudza kilka kwestii, wśród których pojawia się m.in. szczególna sytuacja ofiar w okresie późnej dorosłości, relacja łącząca sprawcę z ofiarą przemocy czy intencje sprawcy. Podejmowane dyskusje sprawiły jednak, iż nie ustają prace nad zgłębianiem zjawiska oraz doprowadziły do sformułowania wielu definicji analizowanego problemu.

Przemoc w ujęciu gerontologicznym definiowana jest pod postaciami nadużyć i zaniedbań. Przez nadużycia rozumie się sposoby zachowania lub/i akty działania, które przejawiają się w stosowaniu aktów przemocy fizycznej lub/i psychicznej np. zadawanie bólu fizycznego (bicie) lub uderki duchowej (poniżanie osoby starszej, ograniczanie jej praw), natomiast zaniedbania rozumiane są jako intencjonalne bądź pozbawione intencji, ale szkodliwe zachowania opiekunów formalnych, bądź nieformalnych, którym osoby starsze ufają (np. odmowa lub zaniechanie opieki). Wyróżnia się także zachowania agresywne jako przemoc charakteryzującą się szczególną napastliwością i brutalnością.

Prezentowane w literaturze przedmiotu badania wskazują, iż nie ma jednoznaczności co do dominującej formy przemocy wobec osób starszych. Godny uwagi jest jednak fakt, iż dostępne analizy i opracowania wskazują, iż maltretowanie rzadko ogranicza się do pojedynczego epizodu oraz przybiera formę jednego typu przemocy lub zaniedbania. Dodatkowo niepokój wzbudzają wnioski dotyczące skali omawianego zjawiska. Jak wskazuje I. Pospiszyl ok. 4% ludzi powyżej 60 roku życia doświadcza przemocy w postaci przemocy fizycznej i psychicznej, nadużyć seksualnych, wykorzystywania finansowego, zaniedbań, opuszczenia oraz samozaniedbań, a prawdopodobieństwo jej wystąpienia wzrasta wraz z wiekiem [Pospiszyl, 1999]. Inni autorzy szacują, że odsetek ludzi

starszych doznających nadużyć może sięgać ok. 4–10% [Browne, Herbert, 1999].

Raporty i analizy [m.in. Anetzberger, 2008; Bauman, 2006; Bonnie, Wallace, 2003; Browne, Herbert 1999; Desmarais, Reeves, 2007; Penhale 2005] na temat przemocy wobec najstarszego pokolenia wskazują, że na zachowania agresywne narażone są częściej starsze kobiety, a ryzyko to zwiększa się wraz z wiekiem i stopniem uzależnienia osoby starszej od pomocy otoczenia. Dodatkowo sytuację wzmacnia izolacja społeczna ludzi w wieku późnej dorosłości, ich bezsilności oraz zły stan zdrowia. Okazuje się, iż seniorzy wymagający permanentnej opieki częściej doświadczają zaniedbań, podczas gdy osoby uznawane za niezależne borykają się przeważnie z przemocą fizyczną. Ofiary na ogół zamieszkują ze swoimi oprawcami, co jeszcze bardziej potęguje skutki przemocy. Badania prowadzone pod kierunkiem M. Halickiej [2010] potwierdzają powyższe wnioski, uzupełniając je o dodatkowe elementy. Z badań w województwie podlaskim wynika, że różnych form przemocy (ze strony rodziny oraz osób obcych) doświadczyło ok. 10% badanych osób starszych, a złe traktowanie częściej miało miejsce w środowiskach wiejskich aniżeli miejskich. Seniorzy mieszkający w gminach wiejskich częściej niż w mieście deklarowali, iż w ich rodzinach zdarzają się kłótnie, częściej doświadczają znieważania i wyzwisk oraz przemocy fizycznej pod postacią popychania i poszturchiwania [Halicka, Halicki, 2010]. Istotne znaczenie dla występowania nadużyć i zaniedbań okazały się mieć problemy alkoholowe w rodzinie osób starszych, którymi dotknięte były na ogół dzieci osób starszych oraz trudna sytuacja materialno-mieszkaniowa seniorów lub ich rodzin, powodująca konieczność wspólnego zamieszkiwania.

Konsekwencje przemocy wobec osób starszych zdaniem Światowej Organizacji Zdrowia często są bardzo poważne. Rekonwalescencja osób w okresie późnej dorosłości trwa dłużej, ze względu na fakt, że są słabsi psychicznie i fizycznie, przez co trudniej o powrót do zdrowia i umysłowej równowagi. Nadużycia i zaniedbania powodują często bardzo poważne i trwałe urazy [Krug, Dahlberg, Mercy, Zwi, Lozano, 2002], a tym samym czynią osoby starsze jeszcze bardziej podatne na kolejne akty agresji. Brak interwencji ze strony otoczenia oraz brak możliwości samodzielnej obrony doprowadza bowiem do uruchomienia tzw. „błędneho koła przemocy”.

Dla zobrazowania zjawiska przemocy wobec najstarszego pokolenia oprócz wskazania jej definicji i przejawów, istotne jest także scharakteryzowanie jej sprawców. Dostępne analizy i opracowania sugerują, iż sprawcą przemocy wobec ludzi starszych okazuje się być najczęściej członek rodziny lub opiekun, czyli osoby, z którymi człowiek starszy związany jest uczuciowo bądź, z którymi związany jest zależnością wynikającą ze sprawowanej nad nim opieki. Ludzie starsi często stają się ofiarami swoich najbliższych. Starsi rodzice ze względu na swój stan zdrowia, zmniejszającą się samodzielność oraz pogarszającą się

sytuację finansową są często uzależnieni od opieki swoich dzieci. Niestety najbliżsi wykorzystując niekiedy ich bezbronność dopuszczają się wobec nich zachowań agresywnych. Zachowanie członków rodzin wyjaśniane bywa stresem, napięciem oraz przemoczeniem związanym z opieką nad ludźmi starymi. Nadużycia i zaniedbania mogą być także wynikiem międzypokoleniowej transmisji wzorów zachowań. Częściej przemocy dopuszczają się osoby, wobec których przemoc była stosowana, co więcej, gdy napastnikami były osoby starsze następnie wymagające opieki. Czynniki zwiększającymi możliwość wystąpienia aktów przemocy wobec ludzi starych w rodzinie mogą być także zaburzone więzi, konflikty, uzależnienia oraz niski status społeczny osób w okresie późnej dorosłości [Sęk, 2001].

Inną grupę sprawców przemocy wobec najstarszego pokolenia stanowią osoby świadczące profesjonalną pomoc i wsparcie osobom starszym, z którymi ofiary przemocy związane są zależnością wynikającą ze sprawowanej nad nim opieki. Więcej aktów przemocy stosują zestresowani i przemęczeni opiekunowie, którzy nie otrzymują wsparcia ze strony innych ludzi i instytucji.

Warty odnotowania jest fakt, iż wśród autorów zajmujących się omawianą problematyką nie ma zgody co do cech społeczno-demograficznych związanych z osobą sprawcy. Niektórzy wskazują, iż przemoc wobec osób starszych częściej stosują osoby płci żeńskiej, gdy inni twierdzą, że aktów agresji dopuszczają się na ogół mężczyźni. Ponadto w literaturze znaleźć można doniesienia o tym, iż płeć, wiek czy wykształcenie nie ma znaczenia dla częstotliwości i prawdopodobieństwa maltretowania osób w okresie późnej dorosłości. Badacze częściej sygnalizują sytuację życiową i stan emocjonalny sprawcy jako czynniki mogące wywołać zachowania agresywne.

3. Metoda badawcza

Badania stanowią część rozprawy doktorskiej, opartej na badaniach środowiskowych, które były realizowane w ramach projektu badawczego własnego pt. „Przemoc wobec ludzi starych w Polsce. Na przykładzie badań środowiskowych na Podlasiu” (N11603231/3950), finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w latach 2006-2009. Ich celem było uzyskanie informacji na temat zjawiska przemocy wobec osób starszych, w wieku 60 i więcej lat, w oparciu o badania środowiskowe osób starszych zamieszkujących obszary wiejskie województwa podlaskiego. Istotną kwestią było pokazanie rozmiarów, przejawów i czynników sprzyjających występowaniu przemocy w środowisku życiowym osób starszych, a także sprawców przemocy.

Badania prowadzone były w dwóch etapach. Pierwszy etap zrealizowany został w oparciu o kwestionariusz wywiadu i test zdań niedokończonych, wśród

wybranych drogą losową 314 osób w wieku 60 i więcej lat, mieszkających w środowiskach wiejskich województwa podlaskiego. Natomiast etap drugi obejmował studium przypadku, które w sposób bardziej szczegółowy pozwoliło opisać nadużycia i zaniedbania wobec osób starszych. Wywiadem pogłębianym objęto 28 osób, które zadeklarowały, iż wobec nich stosowano przemoc.

Prezentowane opracowanie stanowi prezentację zaledwie części wyników badań prowadzonych w pierwszym etapie i dotyczy jedynie rozmiarów, przejawów, sprawców i okoliczności przemocy.

4. Charakterystyka badanych

Sytuacja społeczna i materialna badanej zbiorowości jest bardzo zróżnicowana, co przekłada się na fakt, iż wraz z wiekiem zwiększa się uzależnienie osób starszych od opiekunów, a pełnione do tej pory przez osobę starszą role społeczne tracą na znaczeniu. Wszystko to ma wpływ na pozycję tych osób w strukturze rodziny, ale również społeczeństwa.

Większość spośród badanych mieszkańców gmin wiejskich województwa podlaskiego stanowiły osoby do 74 roku życia (61,5%), pozostające w związkach małżeńskich (58,6%), wśród których dominowały kobiety (64,6%). Osoby starsze posiadały na ogół wykształcenie podstawowe oraz zasadnicze zawodowe (50,1%), co trzeci senior deklarował, iż w ogóle nie chodził do szkoły bądź ukończył swoją edukację na poziomie kilku pierwszych klas szkoły podstawowej. Nieliczne osoby starsze zdobyły wykształcenie średnie bądź wyższe (10,9%).

Analizując subiektywne poczucie stanu zdrowia oraz sprawności lokomocyjnej zauważa się, iż badani seniorzy poruszali się na ogół (60,2%) w sposób swobodny i nie uskarżali się na dolegliwości związane z trudnościami w przemieszczaniu się. W kwestiach oceny stanu zdrowia niemal identyczny odsetek osób starszych twierdził, iż jest on na ogół zły (39,2%) lub przeciętny (38,5%). Jedynie co piąty badany określał swój stan zdrowia jako dobry.

W kwestiach wyznaniowych zebrany materiał empiryczny odzwierciedla typową dla Podlasia strukturę wyznaniową. Większość osób badanych deklarowało przynależność do kościoła rzymsko-katolickiego (61%), przy czym na uwagę zasługuje fakt, iż niemały odsetek ludzi starych stanowili wierni kościoła prawosławnego (39%). Osoby starsze na ogół uznawały siebie za osoby wierzące (93,9%), przy czym co czwarty badany wskazywał na głęboką religijność.

Badani mieszkańcy gmin wiejskich korzystali głównie ze świadczeń emerytalnych (53,2%) oraz rent rolniczych (31,2%). Żaden z badanych seniorów ze środowiska wiejskiego nie pobierał zasiłku socjalnego. Zdarzały się jednak incydentalne deklaracje o braku dochodów, byciu na utrzymaniu własnych dzieci

bądź współmałżonka. Niepokoi fakt, iż miesięczne uposażenie większości osób starszych (59,3%) zamieszkujących gminy wiejskie było niewielkie, gdyż nie przekraczało kwoty 700 zł. W lepszej sytuacji finansowej było 40,4% badanych.

Uzyskane wyniki wskazują, iż na ogół osoby starsze tworzą wraz z współmałżonkiem dwu osobowe gospodarstwa domowe, posiadając przy tym do swojej dyspozycji oddzielny pokój. Jedynie seniorzy z gminy Zbójna wskazywali nierzadko, iż zamieszkują wspólnie z trzema lub więcej osobami (56,7%). Najczęściej dzielili oni gospodarstwa domowe z współmałżonkiem i dziećmi (12,1%), nieco rzadziej zaś z dziećmi i wnukami (7,6%) oraz z współmałżonkiem, dziećmi i wnukami (7,3%). Wysoki był również odsetek osób starszych mieszkających samotnie, gdyż sytuacja ta dotyczyła co piątego respondenta. Wyjątkiem była wspomniana już gmina Zbójna.

5. Przemoc wobec osób starszych mieszkających w wiejskich środowiskach województwa podlaskiego

W celu zaprezentowania tła i kontekstu zjawiska przemocy zapytano badanych o sytuacje zagrażające ich bezpieczeństwu. Osoby starsze zamieszkujące środowiska wiejskie województwa podlaskiego to osoby, które na ogół czuły się bezpiecznie w miejscu swojego zamieszkania oraz w sąsiedztwie zarówno w dzień jak i w nocy. Jedynie niewielki odsetek badanych deklarował, iż towarzyszy mu poczucie zagrożenia w domu w nocy (5,7%), w sąsiedztwie w nocy (3,8%) oraz na ulicy wieczorem (3,5%). Seniorzy zapytani zostali także o kwestie budzące ich obawy i niepokój. Uzyskane wyniki wskazały, iż większości badanych (66,4%) nie towarzyszyło poczucie troski związane z ich życiem i codziennym funkcjonowaniem. Seniorzy deklarujący obawy wskazywali, iż były one najczęściej związane z możliwością pojawienia się choroby (11,2%) oraz zachowaniem chuliganów (10,2%). Co 13 osoba wyraziła zaś obawę przed śmiercią.

Niepokój wzbudził fakt, iż co 6 osoba zamieszkująca środowiska wiejskie doświadczyła w swoim życiu krzywdy, agresji bądź urazu. Sytuacje te najczęściej dotyczyły osób starszych zamieszkujących gminę Kleszczele (21,4%). W gminie Zbójna (15%) oraz Krynki (9,7%) problem ten pojawiał się rzadziej. Trzeba jednak zaznaczyć, iż sytuacje te odnosiły się nie tylko do okresu starości, ale do wszystkich wydarzeń krzywdzących, które miały miejsce w życiu badanych.

W celu zobrazowania sytuacji osób starszych mającej związek w występowaniem nadużyć i zaniedbań zapytano seniorów o zagrożenia, z jakimi zetknęli się w swoim otoczeniu. Nazwanie ich zagrożeniami wynika z faktu, iż bezpośrednio wiążą się ze zjawiskiem przemocy. Mogą więc stanowić pewne symp-

tomy związane z nadużyciami i zaniedbaniami, których doświadczali respondenci. Uzyskane wyniki wskazały, iż pewna liczba osób starszych zmuszana była do wykonywania określonych czynności (2,9%), wmawiano im chorobę i zmuszano do pozostawania w łóżku (1,9%) oraz zabierano im rzeczy bez ich zgody (0,1%). Część seniorów doznawała nieprzyjemnych sytuacji ze strony innych osób. Towarzyszyło im poczucie, że nie są potrzebni (19,5%), że inne osoby podejmują za nich decyzje dotyczące sposobu życia i spraw codziennych (17,8%). Niektórzy z nich deklarowali, iż doznawali przykrości ze strony najbliższych (7,0%), a także że wmawiano im, że sprawiają zbyt wiele problemów (6,7%).

Analiza powyższych zagadnień pozwala stwierdzić, iż sytuacja nadużyć, jakich doznawały osoby starsze dotyczyła na ogół niewielkiej liczby seniorów. Większość członków najstarszego pokolenia nie zetknęła się bowiem z wymienionymi sytuacjami. Niepokój może jednak wzbudzać fakt, iż niektóre formy nadużyć wskazywane przez seniorów występowały częściej (m.in. poczucie bycia niepotrzebnym czy podejmowanie decyzji za osoby starsze).

Pytając osoby starsze o zachowania agresywne, które wystąpiły w ich życiu w ostatnim okresie okazało się, iż osoby starsze częściej były narażone na nadużycia ze strony swoich najbliższych (tabela 1). Najczęściej przejawianą formą niewłaściwego traktowania były zaś klótnie oraz znieważanie i wyzwiska. Podobnie sytuacja kształtowała się w przypadku osób obcych z tym, że z ich strony osoby starsze częściej były narażone na zniewagi rzadziej zaś na sprzeczki i zatargi. Pozostałe zachowania takie jak: popychanie, szturchanie, bicie i inne rękoczynny, wyganianie z mieszkania, zastraszanie osoby starszej oraz ograniczanie wolności w opiniach badanych zdarzały się rzadziej.

Tabela 1. Formy zachowań agresywnych ze strony członków rodziny i osób obcych

Forma zachowań agresywnych	Ze strony członków rodziny	Ze strony osób obcych
Znieważanie lub wyzwiska	11,1%	12,4%
Zastraszanie osoby starszej	3,5%	1,6%
Klótnie	14,6%	8,3%
Popychanie, szturchanie	4,8%	1,3%
Wyganianie z mieszkania	3,8%	0,3%
Ograniczanie wolności (np. Poruszanie się po mieszkaniu, zamykanie w pokoju)	1,9%	0%
Bicie, inne rękoczynny	4,8%	1,0%

Najbardziej zagrożone przemocą wobec osób najstarszych, spośród trzech środowisk wiejskich województwa podlaskiego, były gmina Kleszczele oraz

gmina Zbójna. W dwóch wskazanych środowiskach obserwowano się największe nasilenie wszystkich wymienionych zachowań agresywnych. Zaznaczyć ponadto należy, iż najbardziej niepokojąca była sytuacja seniorów mieszkających w gminie Kleszczele, bowiem odsetek wskazań wszystkich nadużyć był tam największy. Wydaje się, iż przyczyn wskazanych zachowań agresywnych w gminie Kleszczele i Zbójna doszukiwać się można w sygnalizowanych problemach alkoholowych w rodzinach osób starszych mieszkających w gminie Kleszczele oraz sytuacji społeczno-maturalnej seniorów mieszkających w gminie Zbójna [Halicka, Sidorczuk 2010].

W kwestii nadużyć finansowych wskazać należy, iż nieznaczny odsetek osób starszych doświadczał przemocy materialnej ze strony najbliższych oraz osób obcych. Zdecydowana większość twierdziła, iż wykorzystywanie materialne nie zdarzyło się w ogóle (tabela 2).

Tabela 2. Formy nadużyć finansowych ze strony członków rodziny i osób obcych

Forma nadużyć finansowych	Ze strony członków rodziny	Ze strony osób obcych
Zabieranie pieniędzy bez zgody i wiedzy właściciela	3,5%	4,1%
Zabieranie renty, emerytury, książeczki oszczędnościowej, czeków itp.	2,5%	0,3%
Zabieranie osobistych przedmiotów	1,9%	1,6%
Wymuszanie pieniędzy (lub zakupów)	2,2%	0%
Złe gospodarowanie powierzonym majątkiem	1,0%	0%
Podrabianie lub wymuszanie podpisu właściciela	0,6%	0%
Wykorzystywanie pełnomocnictwa do niewłaściwych celów	0,0%	0%
Dezinformacja na temat przepisów spadkowych lub podatkowych	0,3%	0%
Wymuszanie decyzji spadkowych	0,6%	0%
Niedotrzymanie obietnic opiekuńczych w zamian za pieniądze lub prawa własności	0,3%	0%

Najczęściej występującą formą przemocy finansowej, z którą spotykały się osoby starsze ze strony członków rodziny oraz osób obcych, było zabieranie pieniędzy bez zgody i wiedzy właściciela. Ponadto najbliżsi seniorów dopuszczali się zabierania renty i emerytury (1,8%), wymuszania pieniędzy lub zakupów (1,6%) oraz zabierania osobistych przedmiotów (1,3%). Pozostałe formy nadużyć finansowych takie jak: złe gospodarowanie powierzonym majątkiem (0,5%), podrabianie lub wymuszanie podpisu właściciela (0,3%), wymuszanie decyzji spadkowych (0,3%), niedotrzymywanie obietnic opiekuńczych w zamian

za pieniądze lub prawa własności (0,3%) oraz dezinformacja na temat przepisów spadkowych i podatkowych (0,2%), których sprawcami byli członkowie rodziny osób badanych miały miejsce rzadziej. W kwestii wykorzystywania materialnego przez osoby obce seniorzy oprócz zabierania pieniędzy deklarowali także zabieranie osobistych przedmiotów oraz zabieranie renty, emerytury, itp. Pozostałe formy nadużyć nie zostały wskazane.

Sprawcami przemocy wobec osób starszych w rodzinach seniorów okazali się być najczęściej współmałżonek (46,9%) oraz dzieci, z tym że dużo częściej był to syn (37,5%) niż córka (20,8%). Uzyskane wyniki pozwalają więc twierdzić, iż na ogół osobami krzywdzącymi seniorów byli członkowie najbliższej rodziny osoby poszkodowanej. W dalszej kolejności wymieniani byli: rodzeństwo (8,3%), wnuki (6,3%), zięć (6,3%), rzadziej synowa (4,2%). Żaden z respondentów wśród osób stosujących przemoc nie wymienił innych członków rodziny. W przypadku osób obcych nadużycia i zaniedbania były głównie wynikiem działań sąsiadów (67,5%), co dziwi o tyle, iż powszechnie uważa się, że w środowiskach wiejskich panują życzliwe kontakty oparte na wzajemnym wsparciu i pomocy sąsiedzkiej. Inne osoby (np. chuliganie i młodzież) jako sprawcy zachowań agresywnych wymieniani byli, przez co czwartą osobę doświadczającą nadużyć i zaniedbań. Zaledwie 1 osoba z gminy Kleszczele i 1 osoba z gminy Zbójna wskazywały znajomych jako osoby zachowujące się wobec nich agresywnie.

Ważnym aspektem nadużyć i zaniedbań wobec osób starszych są okoliczności ich występowania. Analizując odpowiedzi seniorów na pytanie odnoszące się do tego właśnie aspektu zauważa się, iż przemoc występowała częściej bez spożywania alkoholu niż po jego spożyciu. A zatem w 40,4% przypadków nadużyć i zaniedbań dotyczących osoby starsze ze strony członków rodziny oraz w 76,9% przypadków przemocy, której sprawcami były osoby obce alkohol odgrywał decydującą rolę.

Także reakcja osób starszych wydaje się mieć wpływ na zachowanie osób stosujących przemoc oraz częstotliwość pojawiania się zachowań agresywnych. Prawie połowa osób starszych (43,2%) mieszkających w środowiskach wiejskich województwa podlaskiego nie reagowała na zachowania agresywne członków rodziny, wskazując iż zachowanie najbliższych nie posiadało cech przemocy. Wydaje się, iż wskazane działanie tłumaczyć można przekonaniem seniorów, iż kłótnie czy znieważanie towarzyszą życiu każdej rodziny bądź faktem, iż brak reakcji może stanowić mechanizm obronny przed odwetem ze strony najbliższych. Co czwarty respondent deklarował natomiast, iż w przypadku występowania zachowań agresywnych ze strony rodziny tłumia w sobie emocje towarzyszące doświadczanym sytuacjom. Wydaje się, że postawa ta wiązać się może z obawą przed odwetem oprawcy bądź brakiem wiary w możliwość zmiany sytuacji.

Analiza reakcji na przemoc ze strony najbliższych ukazała jednak, iż nie wszystkie osoby starsze akceptowały zachowanie najbliższych. Prawie co piąty senior (18,2%) próbował przeciwdziałać agresji poprzez kłótnie z jej sprawcami, krzyki w celu odstraszenia sprawcy, słowne upominanie najbliższych, czasem wyzwiska, jak też bezpośrednią ochronę siebie przed działaniami agresywnymi (takimi jak: rękoczynny, bicie). 13,6% respondentów wskazało odpowiedź ukrytą pod kategorią „inne”, w której znalazły się takie reakcje jak: zawiadamianie pozostałych członków rodziny oraz zawiadamianie instytucji takich jak policja, służba zdrowia czy opieka społeczna.

Także w przypadku, gdy osobami stosującymi przemoc były osoby obce najczęściej pojawiająca się reakcją był jej brak. Odpowiedzi takiej udzieliło 52,3% respondentów. Prawie połowa seniorów deklarowała jednak aktywną postawę w przypadku doświadczania agresji. Przyjmowała ona formę zawiadamiania instytucji (27,3%) oraz samodzielnego rozwiązywania problemów bądź radzenia sobie z sytuacją z pomocą rodziny (20,4%).

6. Podsumowanie

Wyniki badań prowadzonych w trzech środowiskach wiejskich województwa podlaskiego wskazują, iż większości seniorów nie borykała się z problemem przemocy. Zebrany materiał empiryczny wskazuje jednak, iż część osób starszych doświadczała nadużyć i zaniedbań ze strony innych osób, w tym ich najbliższych oraz osób obcych. Osoby starsze borykały się niekiedy z problemami dotyczącymi ich codziennego funkcjonowania, jak też nagłych i trudnych sytuacji. Część seniorów deklarowała, iż towarzyszyło im poczucie bycia niepotrzebnym, że ograniczano im swobodę podejmowania decyzji, a także wmawiano, że sprawiają zbyt wiele problemów.

Najczęstszą formą nadużyć zarówno ze strony członków rodziny, jak i osób obcych, okazała się być przemoc psychiczna, zaś zdecydowanie rzadziej finansowa i fizyczna. Świadczył o tym fakt, iż wśród najczęściej wymienianych zachowań agresywnych znajdowały się kłótnie oraz znieważanie i wyzwiska. Nieznaczny odsetek seniorów potwierdzał istnienie nadużyć finansowych. Najczęściej zaś pojawiającą się ich formą było zabieranie pieniędzy bez zgody właściciela.

Uzyskane wyniki pokazały ponadto, iż osobami stosującymi przemoc wobec osób starszych byli najczęściej najbliżsi członkowie rodzin seniorów, tj. małżonkowie oraz dzieci, jak też osoby najbliższe ze względu na zamieszkiwanie czyli sąsiedzi. Niepokój wzbudza więc fakt, iż seniorzy doznawali nadużyć i zaniedbań ze strony osób, które powinny przychodzić z pomocą, gdy wymaga

tego sytuacja. Rodzina nie zawsze okazywała się bowiem miejscem miłości i szacunku, a sąsiedzi ludźmi na, których wsparcie można liczyć w potrzebie.

Problem nadużyć i zaniedbań wzbudza niepokój ze względu na bierną reakcję osób starszych na doznawaną krzywdę, a co z tym związane z trudnościami w oszacowaniu i zdiagnozowaniu zjawiska przemocy. Wydaje się, iż zachowań agresywnych doświadczać może większy odsetek osób starszych zamieszkujących środowiska wiejskie województwa podlaskiego. Przedstawiciele najstarszego pokolenia nierzadko żyją w przeświadczeniu, iż to co dzieje się pomiędzy członkami rodziny nie powinno stanowić tematu dyskusji z osobami trzecimi. Podobnie sytuacja ma się w odniesieniu do relacji z sąsiadami. Powszechnie w środowiskach wiejskich dominuje przekonanie, że z sąsiadami należy żyć w zgodzie, przy czym zgoda ta rozumiana jest często jako brak wtajemniczania innych osób we wzajemne problemy i relacje.

Literatura

- Anetzberger, G. J., 2008, *Elder Abuse. Encyclopedia of Interpersonal Violence*, SAGE Publications (http://sage-ereference.com/violence/Article_n157.html)
- Baumann K., 2006, *Osoby w okresie późnej dorosłości jako ofiary nadużyć*, „Gerontologia Polska”, Tom 14, nr 3, 119-124
- Bonnie R. J., Wallace R. B. (eds.), 2003, *Elder Mistreatment. Abuse, Neglect, and Exploitation in an Aging America*, National Academies Press, Washington, 570 p.
- Browne K., Herbert M., 1999, *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa, 300 s.
- Desmarais S.L., Reeves K.A., 2007, *Gray, Black, and Blue: The State of Research and Intervention for Intimate Partner Abuse Among Elders*, „Behavioral Sciences and the Law”, Vol. 25, 377-391
- Halicka M., Halicki J. (red.), 2010, *Przemoc wobec ludzi starych*, Wydawnictwo Temida 2, Białystok, 354 s.
- Halicka M., Sidorczuk A., 2010, *Sprawcy przemocy w rodzinie*, [w:] Halicka M., Halicki J. (red.), *Przemoc wobec ludzi starych*, Wydawnictwo Temida 2, Białystok, 195-211.
- Halicka M., 1995, *Elder Abuse and Neglect in Poland*, „Journal Elder Abuse and Neglect”, Vol.6, nr 3-4, 157-169
- Krug E.G., Dahlberg L.L., Mercy J.A., Zwi A.B., Lozano R. (eds.), 2002, *World report on violence and health*, World Health Organization, Geneva (http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/world_report/en/index.html)
- Penhale B., 2005, *Older women, domestic violence, and elder abuse: a review of commonalities, differences, and shared approaches*, „Journal of Elder Abuse and Neglect”, Vol. 15, 163-183
- Pospiszyl I., 1999, *Razem przeciw przemocy*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa, 240 s.
- Sęk H., 2001, *Wprowadzenie do psychologii klinicznej*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa, 340 s.

Anna Rudnik

**VIOLENCE AGAINST OLD PEOPLE IN THE COUNTRYSIDE.
ON THE EXAMPLE OF RESEARCH IN RURAL COMMUNITIES OF PODLASKIE
VOIVODESHIP**

Abstract

The old age is generally comprehended as a time of rest and life's wisdom. Unfortunately researches and reports more often show that old people's life not always is full of calm and appreciation. The problem that not small percentage of elderly person wrestle is elder abuse, which seems to be one of the most important social issue on the world. Interest in the phenomenon of violence against the elderly, however, emerged only in the late 70s and early 80s of the twentieth century, when it was first diagnosed it as a health and social problem. This situation was the result of the increasing role of social policy and the growing interest in domestic violence.

This article is a presentation of elder abuse occurrence in Podlaskie voivodeship. Furthermore, collected empirical material let show in this case study forms of elder abuse and perpetrators.

Researches which were made in three selected rural communities of Podlaskie voivodeship showed that old people more often got abuse, neglect, and aggressive behavior in the form of arguments, insults and taking their money without their consent. Perpetrators of elder abuse mainly were immediate persons as spouses and adult children. Interesting is also fact that perpetrators also were unfamiliar persons – generally neighbours and young people.

Key words: old age, elderly people, elder abuse